

Kako objasniti vanjsku politiku Sjedinjenih Američkih Država? Različiti pristupi u objašnjavanju američke uloge u svijetu

KREŠIMIR PETKOVIĆ*

Sažetak

U ovom radu prikazuju se različiti pristupi u objašnjavanju američke vanjske politike poslije 11. rujna 2001. godine. Nakon sažete kronologije događaja, oprečnih ocjena američke vanjske politike i obrazloženja vlastitih akcija koja su ponudili američki državni dužnosnici, autor opisuje šest pristupa u objašnjavanju američke vanjske politike i položaja SAD-a u suvremenom svijetu. Prikazana objašnjenja uzroke traže u mitovima američke kulture, križarskoj samosvijesti Amerikanaca popraćenoj deficitom unutarnje legitimnosti američke savezne države, neokonzervativnoj ideologiji, ratu za naftu i pokušaju geopolitičke kontrole Bliskog Istoka, logici kapitalističkog imperijalizma, i kraju kapitalističkoga svjetskog sistema.

Ključne riječi: SAD, vanjska politika, imperij, imperijalizam, kapitalizam, ideologija

Sasvim u suprotnosti prema njemačkoj filozofiji, koja s neba silazi na zemlju, ovdje se penje od zemlje k nebu.

Karl Marx i Friedrich Engels, *Njemačka ideologija*

Uvod

11. rujna 2001. izveden je najpoznatiji teroristički napad u povijesti. Pripadnici al-Qaide oteli su četiri putnička zrakoplova. Dva su se zaletjela u nebodere blizance Svjetskoga trgovačkog centra u New Yorku i srušila ih do temelja. Treći se obrušio na zgradu Pentagona, dok je četvrti pao na polje u Pennsylvaniji, ne uspjevši pogoditi Bijelu kuću.

* Krešimir Petković, znanstveni novak na projektu *Izbori, stranke i parlament u Hrvatskoj 2000. – 2010.* na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu.

Odgovor nije trebalo dugo čekati. George Walker Bush, 43. predsjednik SAD-a, poveo je američku naciju u rat protiv terorizma. U listopadu 2001. napadnut je Afganistan i srušen talibanski režim. Potom su u Predsjednikovu govoru o stanju Unije od 29. siječnja 2002. Sjeverna Koreja, Iran i Irak, zajedno sa svojim “terorističkim saveznicima”, izdvojeni kao “osovina zla”. Unatoč nepostojanju dokaza o povezanosti režima Saddama Husseina s al-Qaidom, izostanku dokaza o posjedovanju oružja za masovno uništenje i protestima međunarodne javnosti, u ožujku 2003. napadnut je Irak. Vojna akcija izvedena je bez autorizacije UN-a, uz potporu zemalja nazvanih “koalicijom voljnih”¹, unatoč glasnome protivljenju Njemačke i Francuske, te tradicionalnih protivnika – Rusije i NR Kine.

Iračke vojne snage ubrzo su poražene, a Husseinov režim srušen. Od uspostave američke okupacijske vlasti, u gotovo svakodnevnom samoubilačkim bombaškim napadima, usmjerenim protiv američkih snaga i njihovih domaćih suradnika, pogibaju deseci ljudi, uglavnom civila. Iako su izbori za iračku nacionalnu skupštinu od 30. siječnja 2005. prošli bez većih izgređa, budućnost je zemlje još neizvjesna, kao i budućnost susjednih država – Irana i Sirije – koje je službena politika SAD-a istaknula kao sponzore terorizma. U međuvremenu je, u studenome 2004., George W. Bush osvojio drugi mandat na američkim predsjedničkim izborima dobivši potporu američkih građana za iduće četiri godine. U veljači 2005., u svojem posjetu Europi kojemu je prethodila i europska turneja američke državne tajnice Condoleeze Rice, ponovno izabrani predsjednik pokušao je izgladiti narušene transatlantske odnose i povećati smanjenu legitimnost SAD-a u međunarodnoj javnosti.²

Svima poznata kronologija događaja nije izazvala jednake reakcije. Američka je vanjska politika u svijetu uglavnom ocjenjivana negativno.³ Pritom se oštra osuda kršenja normi međunarodnog prava nije zasnivala isključivo na samovoljnim vojnama protiv suverenih država bez odobrenja Vijeća sigurnosti UN-a, nego i na mnogim drugim unilateralnim potezima kojima su Sjedinjene Američke Države izražavale politiku nesuradnje s ostalim državama. Najpoznatiji takvi potezi, odbijanje ratifikacije protokola iz Kyota u lipnju 2001. i povlačenje potpisa s Rimskog statuta u svibnju 2002., jasno su pokazali pretenzije SAD-a na povlašten i kvalitativno drukčiji položaj u odnosu na druge države. Prvim je potezom Busheva administracija dala do znanja kako interese

¹ Za razliku od Zaljevskog rata 1991., u kojemu je u vojnoj akciji sudjelovalo 29 zemalja, u invaziji na Irak 2003. SAD-u su u vojnim operacijama pripomogli samo Ujedinjeno Kraljevstvo, Australija i Poljska s 56 vojnika, dok su Španjolska, Italija i druge zemlje iz “koalicije voljnih” uglavnom ostale samo na verbalnoj potpori (Mann, 2003.: 260-261).

² Sažet pregled događaja važnih za američku vanjsku politiku, od pokretanja “Projekta za novo američko stoljeće” 3. lipnja 1997. do invazije na Irak u ožujku 2003., dostupan je na <http://thirdcoastactivist.org/materials/foreignpolicyrecent.pdf>

³ Svjesni smo kako SAD i Amerika nisu jedno te isto. No, bez obzira na zemljopisnu razliku između sjeverne, u kojoj su SAD samo jedna od država, i južne Amerike, kao i na kulturno-jezičnu razliku između latinske Amerike kolonizirane uglavnom od Španjolaca i Portugalaca, i anglofonog, i ponegdje frankofonog ostatka Amerike na sjeveru, kako u svakodnevnom govoru tako i u literaturi uvriježilo se te dvije riječi koristiti kao istoznačnice. Stoga smo i mi odlučili jednako postupiti, ne dovodeći ovaj put u pitanje semantičku uzurpaciju Amerike od strane SAD-a.

domaće industrijske proizvodnje pretpostavlja očuvanju globalnog okoliša, dok je drugim potezom, nepriznavanjem jurisdikcije Međunarodnoga kaznenog suda, koje je popratila i pritiskom na potpisivanje bilateralnih sporazuma o neizručivanju američkih državljana tome sudu, pokazala kako se ne namjerava opterećivati suvišnim pravnim preprekama u obnašanju globalne moći, pokazavši nedvosmislenu težnju da učvrsti status globalnog redarstvenika.

No, osim zgražanja nad američkim novoimperijalnim nasiljem, koje prema zastupnicima opisanog gledišta nije novost, ali je nakon 11. rujna izmaknulo kontroli, pojavili su se i suprotni stavovi. Neki su, naime, pozdravili američku odlučnost u rješavanju svjetskih problema smatrajući kako je treba pretpostaviti jalovom pacifizmu europskih država i birokratskoj nesposobnosti UN-a. Prema takvom mišljenju, aktivna američka vanjska politika na Bliskom istoku ne koristi samo uskim stratezijskim interesima SAD-a, nego je u interesu cijeloga zapadnog demokratskog svijeta. Isticano je kako se Europa i UN gube u beskonačnim pregovorima dok Amerika djelotvorno uklanja okrutne tiranske režime poput Saddamova. Pritom se, osim navedene moralne, spominjala i geopolitička dimenzija. Treba, govorilo se, pozdraviti politiku koja će regiju najbogatiju naftom, presudnu za funkcioniranje suvremene svjetske ekonomije, podvrgnuti kontroli Zapada.⁴

Službena je američka politika, pak, u opravdavanju svojih akcija izbjegavala navesti geopolitičke i ekonomske razloge. Umjesto toga, u istupima američkih javnih dužnosnika prevladavale su fraze o američkoj globalnoj misiji u promicanju mira, demokracije i ljudskih prava, te zaštiti civilizacije od terorizma. To se ponajviše očitovalo u govorima predsjednika Busha, koji su bili naglašeno moralno dimenzionirani. Križarske parole u borbi protiv zla pamtljivo su sažete u već spomenutoj označnici “osovina zla” koju su zavrijedile Irak, Iran i Sjeverna Koreja, tri države izrijeком optužene za potporu terorizmu i kršenje ljudskih prava. Takvim oživljavanjem retorike bivšeg predsjednika Reagana, koji je SSSR prozvao “carstvom zla”, američka vanjska politika i diskurzivno je usklađena s težnjama neokonzervativaca organiziranih u “Projektu za novo američko stoljeće”, koji su se još 1997. u svom manifestu založili za rehabilitaciju “reaganovske politike vojne sile i moralne čistoće”.⁵ Usto se u Predsjednikovim govorima spominjala i neizbježna američka pravda koja će stići teroriste gdje god bili, potpomognuta božanskom providnošću pozivanjem na koju se beziznimno završavaju svi Predsjednikovi govori o stanju Unije.⁶

⁴ Tipična zapadnoeuropska osuda američke politike može se naći u predgovoru knjige Clausa Offea *Tocqueville, Weber i Adorno u Americi* (Offe, 2004.: ix-xi), dok za primjer znatno rjeđih pozitivno intoniranih europskih viđenja intervencije u Iraku može poslužiti intervju s Alainom Finkielkrautom “Europa prezire svoje narode” u *Vjesniku* od 20. veljače 2005. godine. Nasuprot u hrvatskoj javnosti sveprisutnoj kritici američke intervencije u Iraku, rijetku potporu, koja pomalo podsjeća na plaćeni oglas američkog veleposlanstva, artikulirao je Denis Kuljiš u komentaru “Irak i Hrvatska” u *Gordoganu* (br. 1., jesen 2003., str. 11-12).

⁵ *Project for the New American Century, Statement of Principles*, 3. lipnja 1997. (<http://www.newamericancentury.org/statementofprinciples.htm>)

⁶ Štoviše, američka pravda ne mora čekati da “teroristi i tirani” djeluju prvi. Suočene s novom vrstom prijetnji u ratu protiv terorizma, Sjedinjene Američke Države ne mogu čekati “da se prijetnje materijaliziraju”

Događaji od 11. rujna homogenizirali su američku naciju i razbukitali domoljubne osjećaje, pa u iskrenost mnogih danih izjava, kao i u gorljivost u izvozu američkih samoevidentnih vrijednosti, ne treba sumnjati. No, činjenica da su SAD intervenirale upravo u Iraku, zemlji koja se poput drugih u regiji odlikuje naftnim bogatstvom, a nije povezana s terorističkim napadom na SAD, a da su drugi diktatorski režimi koji podupiru terorizam u globalnom ratu protiv “terorista i tirana” prešućeni i zaobidjeni, ipak otvara prostor za postavljanje nekih pitanja.

Bez obzira na to jesu li izjave američkih dužnosnika iskreno mišljene ili hinjene, a okupacija Iraka misija moralnog spašavanja ili goli rat za naftu, smatramo da niti jedno objašnjenje ne treba olako prihvatiti, ali ni odbaciti. Odlučili smo stoga poslušati savjet Davida Harveyja da “... treba iskopati dublja značenja ispod nevjerojatnoga površinskog taloga varljive retorike i dezinformacija” (Harvey, 2003.: 8) i deklarirane razloge sagledati u svjetlu objašnjenja koja pokušavaju pronaći dublje motive i uzroke.

Objašnjenja ćemo potražiti u recentnim publikacijama, od kojih neke upotrebljavaju znanstveni diskurs, dok su druge, namijenjene širem krugu čitatelja, pisane s manje znanstvene strogosti. Te knjige nude različita objašnjenja američke vanjske politike kao i općenito položaja SAD-a u suvremenom svijetu. Pritom njihovi autori u svojim objašnjenjima polaze od nekih obilježja američke kulture, strukturnih obilježja američkog društva, ideoloških strujanja u SAD-u, geopolitičkih razloga kontrole resursa i kretanja u svjetskoj ekonomiji.

Ziauddin Sardar i Merryl Wyn Davies: kulturna reprodukcija iskrivljene vizije

U svojoj prvoj knjizi *Zašto ljudi mrze Ameriku?* Ziauddin Sardar i Merryl Wyn Davies pokazuju, između ostaloga, kako američki mediji štetno utječu na građane SAD-a pretvarajući ih u zaglupljene, dezinformirane neznalice umjesto slobodno mislećih građana koji su sposobni kritički propitivati politiku svoje vlade. Neodgovornim djelovanjem medija u zemlji se stvara raspoloženje koje vladi daje odriježene ruke u vanjskoj politici, o kojoj američki građani nemaju jasne predodžbe, pa im nikako i ne može biti jasno “zašto ljudi mrze Ameriku”. Kako bi pokazali manipulativnu moć masovnih medija i njihovu ulogu u konstrukciji zbilje, autori analiziraju i neke američke filmove i televizijske serije.

Autori slično argumentiraju i u svome drugom zajedničkom djelu *Američki san – Globalna noćna mora*. Riječ je također o knjizi postmodernističke vrste u kojoj različiti tekstualni predlošci postaju arheološkim nalazištem značenja. No, dok je u prvoj knjizi više prostora posvećeno objašnjavanju uloge SAD-a u svijetu, u drugoj su se knjizi autori potpuno usmjerili na dekonstrukciju stereotipa koje Amerikanci imaju o sebi i

pa si uzimaju za pravo preventivno napasti druge države. Doktrina preventivnog napada iznesena je u Bushevu govoru na West Pointu 1. lipnja 2002. (dostupan na <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/06/20020601-3.html>) i u Strategiji nacionalne sigurnosti SAD-a iz rujna 2002. (dostupna na <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.html>). Bushevi govori o stanju Unije dostupni su na <http://www.usa-presidents.info/union>.

ostatku svijeta, a sastavni su dio američke kulture. Analiza američke kulturne produkcije iz prvog djela u novoj se knjizi proširuje i služi kao polazište za formuliranje deset zakona američke mitologije koje autori smatraju uzrocima američke psihoze.

Ukratko, za Ziauddina Sardara i Merryl Wyn Davies SAD su supersila koja utječe na sudbinu svakog pojedinca na ovom planetu. Problemi svijeta u cjelini zato počinju s Amerikom. Problemi Amerike, pak, počinju s njezinim vlastitim samorazumijevanjem. Za to samorazumijevanje karakteristična je percepcija Amerike kao različite i iznimne. Za nju ne vrijede pravila koja obvezuju ostatak svijeta. “To je kulturna predispozicija oblikovana američkom poviješću i posebnim kulturnim pričama apstrahiranim iz te povijesti. To je nacionalni etos izražen u mitu” (Sardar/Davies, 2004.: vi).

Mitovi su priče kojima se na kolektivnoj razini različitim simbolima konstruiraju značenja i vrijednosti. Svoj identitet Amerikanci stječu kroz mitove popularne kulture koji im daju svijest o iznimnosti u odnosu na ostatak svijeta. Autori smatraju kako je američka filmska industrija ključna kulturna snaga u stvaranju mitskih predrasuda: “Kino je pogon imperija metaforički i u stvarnosti” (*ibid.*: 127). Hollywoodski filmovi stvaraju trendove u popularnoj kulturi, promovirajući američke ideale u zemlji i inozemstvu. Također, dramatizirani i stavljeni u akciju, u filmovima mitovi najbolje dolaze do izražaja. Zbog toga Sardar i Daviesova američku kulturu ponajprije analiziraju na temelju holivudskih filmova, oslanjajući se, usto, i na pokoju američku knjigu i izjavu.

Predmet njihove analize uglavnom su stariji filmovi, dobrim dijelom vesterni, shvaćeni kao izvorni i najutjecajniji proizvod američke kulturne tradicije. Najviše je prostora dano filmovima Johna Forda *Drums Along the Mohawk* (1939.) i *Fort Apache* (1948.), filmu Franka Capre *Mr Smith Goes to Washington* (1939.), te filmovima *Casablanca* (1942.) i *To Have and Have Not* (1944.) s Humphreyem Bogartom u glavnoj ulozi. Od novije produkcije analiziraju film Rolanda Emmericha *Universal Soldier* (1992.). Analizom ovih i još nekih filmova izlučeno je deset mitskih motiva koje autori nazivaju “zakonima” koji oblikuju američku kolektivnu svijest.

To su redom: 1. *Strah je bit* – američka je kultura kultura nesigurnosti i straha, opasnost vrebata posvuda, a kako bi se obranio, pojedinac treba biti naoružan; 2. *Bijeg je razlog postojanja* – Amerika se shvaća kao utočište, mjesto zbjega od pokvarenosti i nečistoće starog svijeta; 3. *Neznanje je blaženstvo* – zahvaljujući čvrstom uvjerenju o američkoj iznimnosti i posebnosti, stvarnost Amerikancima prestaje biti važnom; 4. *Amerika je ideja nacije* – američki nacionalizam je sveprisutan i ekstreman, što se očituje u posvećenosti američke nacionalne simbolike; 5. *Demokratizacija svega je bit Amerike* – autori nesporetno upotrebljavaju izraz demokratizacija, misleći zapravo na potpunu liberalizaciju prema kojoj je pojedincu sve dopušteno, uključujući brzu hranu, pornografiju i nošenje oružja; 6. *Američka demokracija ima pravo biti imperijalnom i izraziti se kroz imperij* – ideja stalnog širenja i transcendiranja *frontiera* prvotnih naseljenika ostala je prisutnom u agresivnoj vanjskoj politici SAD-a; 7. *Kinematografija je motor imperija* – američka filmska industrija preuzela je imperijalnu misiju, kinematografija je najbolja služavka imperija jer promovira strah, širi neznanje, “američki san” i američku mitologiju predstavlja kao planetarne vrijednosti, a Ameriku kao univerzalnu naciju s pravom globalne dominacije; 8. *Slava je opća valuta imperija* – američki *celebrities* zaokupljaju pozornost cijelog svijeta, što se očituje u izravnom prijenosu dodjele Oscara u velikom broju svjetskih država, također, prijenosom američkih medijskih sadržaja u svijetu,

kultura se homogenizira i osiromašuje na globalnoj razini; 9. *Rat je nužnost* – nacija se gradi i čeliči u ratu, simboli rata prožimaju svaki aspekt američkog društva i kulture – filmove, televizijske serije, videoigre, igračke, a ratna je retorika sastavni dio političkih govora.

Deseti “zakon” glasi: *Američka tradicija i povijest su univerzalne priče primjenljive svuda u vremenu i prostoru*. Taj je “zakon” najvažniji jer se primjenjuje na sve prethodne, koji njime dobivaju univerzalno važenje. Tim zakonom američki ideali postaju globalni ideali, a američka misija postaje univerzalnom misijom: “Amerika je svijet kakav bi trebao biti, a svijet bi bio Amerika samo kad bi mogao” (*ibid.*: 205).

Prikazani zakoni američke mitologije kulturna su sila u kojoj je korijen američke psihoze. Oni se međusobno podupiru i duboko prožimaju kolektivnu svijest američke nacije. Oni su razlog što se Amerika ne može promijeniti. Prema mišljenju autora, u njima treba tražiti uzroke ekspanzionističke američke vanjske politike ili barem zahvalnu podlogu za nju.

Treba posebno istaknuti kako autori ne misle da se nešto može riješiti promjenom stranke na vlasti u SAD-u. Kad su posrijedi američke predrasude i pretenzija na privilegiran položaj u svijetu, nema stvarne razlike između Republikanaca i Demokrata. Razlike su samo stilske. Retorika može biti grublja i ratobornija ili više idealistički intonirana, ali je njezina podloga uvijek imperijalistička. Sardar i Daviesova se tim stavom svrstavaju uz bok radikalnih kritičara američke politike Johna Pilgera i Gorea Vidala: “Zakoni Amerike nisu određeni jednim izborima – oni su na djelu u svim izborima, primjenjivi na američku unutarnju politiku, vanjsku politiku i kulturnu moć u cjelini” (*ibid.*: 26).

Kako bi se svijet oslobodio američke dominacije i postao mirnije mjesto, Amerika se mora suočiti sama sa sobom i dekonstruirati svoje mitove. Sardar i Daviesova zaključuju kako Amerikanci svoju povijest i kulturu trebaju shvatiti kao provincijalan fenomen, što one i jesu, a ne kao univerzalno primjenjivu priču koju treba širiti svijetom.

Claus Offe: križarski izvoz samoevidentnih vrijednosti

Sardar i Daviesova istaknuli su kako su američki ideali samoevidentni i kako se samozadovoljni Amerikanci izolirani od ostatka svijeta protive njihovu kritičkom ispitivanju. Pritom su u svojoj knjizi spomenuli važnost vjere i protestantske kulture u SAD-u. Prema njihovom mišljenju, Amerikanci sebe shvaćaju kao kršćansku naciju, a svojim potezima u inozemstvu pridaju mesijanski karakter. Njihov svijet je fundamentalističko bojno polje bez granica, u kojem se dobro bori protiv zla, a u toj borbi američku politiku piše Sudbina. Oba ta uvida britanskoga kulturnog kritičara i antropologinje, prisutna su i u knjizi Clausa Offea, njemačkog politologa, koji ih nadopunjuje jednim novim bitnim momentom.

U knjizi *Tocqueville, Weber i Adorno u Americi: Hoće li se Europa amerikanizirati?* Offe je pokušao dešifrirati suvremene transatlantske odnose s pomoću kratkog izleta u povijest ideja. Prikazao je i interpretirao fragmente djela velikih socijalnih mislilaca koji su u različitim okolnostima posjetili SAD i razvili različite poglede na odnose Europe i

Amerike. Ti su mislioci redom: Alexis de Tocqueville, koji je SAD posjetio 1831.–1832. na studijskom putovanju po nalogu francuskog ministarstva pravosuđa, Max Weber, koji je u SAD-u proveo trinaest tjedana 1904. godine, posjetivši međunarodni Kongres znanosti i umjetnosti u St. Louisu, i Theodor Adorno, koji je u SAD izbjegao pred nacistima 1939. i ostao tamo sve do 1949. Uvidi prve dvojice postali su bitnim dijelom Offeova objašnjenja odnosa Europe i SAD-a, a time i položaja SAD-a u svijetu te njihove vanjske politike danas.

U svojoj legendarnoj studiji objavljenoj po povratku u Francusku (u dva dijela, 1835. i 1840.) Tocqueville je istaknuo nesklonost Amerikanaca teoretiziranju. Oni žive po navikama, ne propituju previše svoj način života i preferiraju praktična rješenja. “‘Neteorijska’ priroda američkih običaja i načina života, preferiranje ‘zdravoga ljudskog razuma’ i ‘jasne računice’ nasuprot spekulaciji, glavna je točka slike o Americi Alexisa de Tocquevillea, kojoj se stalno vraća ...” (Offe, 2004.: 25). Max Weber je, pak, u svom kasnijem posjetu SAD-u bio fasciniran ponajprije snagom puritanskog etosa američkih protestantskih sekta.

Malo zaoštrivši Tocquevilleov uvid o arefleksivnosti Amerikanaca i spojivši ga s protestantskim etosom koji je “zapeo za oko” Weberu, Offe je dobio križarsku samo-svijest koja ne propituje svoju misiju borbe protiv Zla kao kolektivnu karakternu osobinu američke nacije, složivši se tako u dijagnozi sa Sardarom i Daviesovom. No, on je otišao dalje u objašnjenju američke vanjske politike, precizirajući političku polugu kojom se opisani mentalitet prelijeva u inozemstvo.

U pitanju je uloga američke savezne države koja se može objasniti različitim shvaćanjem odnosa države i religije u Europi i SAD-u. U Europi se religija povlači iz javnog života i smješta u privatnu sferu kako ne bi bilo ugroženo državno zajedništvo. Iskustvo vjerskih ratova nametnulo je antiklerikalizam i laicizaciju javne sfere kao nužne uvjete koje treba zadovoljiti kako bi se država sačuvala od raspada. U SAD-u je posrijedi upravo obratno – zaštita religijskih zajednica od države: “Za američki slučaj nije, prema tome, konstitutivno nepovjerenje prema utjecaju crkava na javni život, nego nepovjerenje prema državnoj vlasti koja se sumnjiči zbog svoje sklonosti da ograničuje, reglementira ili selektivno povlašćuje religijske zajednice i sva ostala (djelomice iz njih proizšla) pozajedničenja civilnog društva” (*ibid.*: 26).

Američka je nacija za Offea zajednica slobodnih vjerskih zajednica, a američko društvo posve emancipirano od države. U takvoj konstelaciji, federalna vlast koja nema legitimitet “prema unutra” traži ga “prema vani”: u zaštiti društva od neprijatelja izvana i u osiguranju pozitivnog ishoda trgovine američke nacije s inozemstvom. Za Offea federalna država “pokretana sebičnim korporativnim interesom traži područje svojeg djelovanja poglavito u oblikovanju vanjskih odnosa u sigurnosnoj i privrednoj politici te, s izvjesnošću ‘samoevidentnih’ političko-moralnih mjerila u razlikovanju dobra i zla, pribavlja sebi važnost ekspanzivnom kontrolom međunarodne okoline” (*ibid.*: 29).

Usto je Offe pokazao kako križarski rat što ga SAD vodi u inozemstvu integrira američku naciju. S obzirom na to da su unilateralne akcije SAD-a protivne međunarodnom pravu, treba ih opravdati pozivanjem na američke kršćanske vrijednosti i djela Božje providnosti: “Ono što ne pokriva svjetovna pravednost, mora se prikazati kao izvršavanje Božje volje. Što su oskudnija formalna opravdanja rata, to je neophodnije nje-

govo ‘posvećivanje’” (*ibid.*: 73). Vođenje takvoga križarskog rata protiv Zla učvršćuje zajedništvo nacije jer je ona u tom ratu po samorazumijevanju odabrana nacija, agens božanske providnosti i oruđe Dobra.

Zaključak do kojega je Offe došao analizirajući američko društvo pesimističan je. Smatra kako su se SAD i Europa udaljile. Jedinstvo Zapada koje je nekoć postojalo, i što su ga trojica velikih mislioca pretpostavljala, izgubilo se. Transatlantizam je mrtav. Nema više jedinstvene idealtipske razvojne osi Europe i Amerike. SAD su, kao središte svjetske moći: vojne, političke, ekonomske i ideološko-kulturne, već bile na drukčijem putu od ostalih europskih zemalja, a promjena društvene atmosfere i novi pravac američke vanjske politike poslije 11. rujna 2001. učinio je jaz između Europe i Amerike nepremostivim.

George Soros: neokonzervativni udar i mjehur od sapunice

U knjizi *Mjehur američke nadmoći*, objavljenoj prije izbora 2004., na kojima je Bush obnovio predsjednički mandat, George Soros je kritizirao politiku Busheve administracije i agitirao za njezinu promjenu. Za razliku od autora prve knjige, Soros smatra kako dolazak Demokrata na vlast omogućuje bitnu promjenu u američkoj vanjskoj politici. U želji da potpomogne ostvarenje tog cilja, on se i praktično angažirao, obilno financirajući udruge koje se protive Bushevoj politici i utjecajnoj neokonzervativnoj ideologiji, no, kao što je poznato, njegovi naponi nisu urodili plodom.

Knjigu je Soros podijelio na dva dijela. U prvom je dijelu dao kritički pregled američke vanjske politike, a u drugom konstruktivnu viziju njezine promjene.⁷ Soros se u knjizi pozabavio mnogim problemima. Dao je svoje viđenje globalizacije ponajprije kao ekonomskog fenomena određenog slobodnim kretanjem kapitala preko državnih granica. Pritom je istaknuo prednosti zemalja koje se nalaze u centru kapitalističkog sistema. One gotovo i nisu osjetile posljedice financijske krize u jugoistočnoj Aziji 1997.-1998., koja je najgore pogodila Tajland i Indoneziju, zemlje koje su poslušale naputke MMF-a i liberalizirale svoja tržišta kapitala. Soros je u knjizi također ponudio normativnu raspravu o opravdanosti intervencija u poslove suverenih država koju, kao i mno-

⁷ Sjedinjene Američke Države su, prema Sorosevu mišljenju, glavna pokretačka sila procesa globalizacije. One su također tehnološki i vojno najjača sila, a takva dominantna pozicija nameće im odgovornost da u svojoj vanjskoj politici slijede više od sebičnog interesa. Stoga SAD-u Soros propisuje vodeću ulogu u ispravljanju postojećega svjetskog poretka, pozivajući se na jaku tradiciju idealizma u američkoj vanjskoj politici: “Uloga u kojoj vidim Sjedinjene Države ... je idealistička, ali ne nerealistička. Uistinu, ona je izgrađena na jakoj tradiciji idealizma u američkoj vanjskoj politici. Sjedinjene Države su među velikim povijesnim silama iznimne u svojoj predanosti univerzalnim načelima briljantno izraženima u Deklaraciji nezavisnosti i potvrđenima u Atlantskoj povelji (koja je, pak, dobila izraz u preambuli Povelje UN-a)” (Soros, 2004.: 156). SAD moraju postati zemlja predvodnica zajednice svjetskih demokracija, a Busheva ih je politika udaljila od tog položaja i uništila legitimitet što su ga imale u međunarodnoj javnosti. Taj se legitimitet može ponovno zadobiti samo konstruktivnom promjenom američke politike koja će izbjegavati unilateralizam u međunarodnim odnosima, a za takvu promjenu potrebno je promijeniti vlast i glasovati protiv Busha.

Ovakva pozicija suprotstavlja Sorosa Sardaru i Daviesovoj koji bi najradije da Sjedinjene Američke Države sa svojim idealizmom ostave svijet na miru.

štvo drugih zanimljivih tema otvorenih u knjizi, treba shvatiti u njegovu konceptualnom okviru, društveno-znanstvenoj modifikaciji univerzalne teorije znanosti Karla Poppera, koji je objašnjen u dodatku na kraju knjige.

U prikazu ćemo se ograničiti na Sorosovo objašnjenje američke vanjske politike i objasniti metaforu iz naslova knjige. Za Sorosa je ključ objašnjenja američke vanjske politike snažan utjecaj neokonzervativne ideologije u Bushevoj administraciji. On smatra da novija američka vanjska politika nije refleksna reakcija na događaje 11. rujna, nego rezultat ranijeg plana skupine ekstremnih neokonzervativaca (*neocons*). Teroristički napad al-Qaide zapravo je bio njihov Pearl Harbor, katastrofičan događaj što su ga iskoristili za nametanje prethodno osmišljenog plana na dnevni red.

Skupina neokonzervativaca organizirala se još 3. lipnja 1997. godine u *Projektu za novo američko stoljeće* (*The Project for New American Century* – PNAC). U manifestu načela pokazali su svoje strateške ciljeve koji se trenutačno provode u djelo. Založili su se za američko globalno vodstvo, odlučnu američku vanjsku politiku i jačanje američke vojske, čime bi se osigurala američka premoć u svijetu. Neki su se od njih, poput Paula Wolfowitza, od početka devedesetih godina zalagali za napad na Irak i svrgavanje Saddama Husseina, a 1998. godine poslali su i otvoreno pismo tadašnjem predsjedniku Clintonu, pledirajući za akciju u Iraku i protiv ograničavanja američke vanjske politike, koja je “obogaljena promašenim nastojanjem za jednoglasnošću u Vijeću sigurnosti UN-a”.⁸ PNAC je iznimno utjecajan jer su neki od potpisnika njegovoga manifesta načela danas visoko pozicionirani dužnosnici u Bushevoj administraciji. To su, ponajprije, potpredsjednik Dick Cheney, ministar obrane Donald Rumsfeld, zamjenik ministra obrane Paul Wolfowitz, bivši predsjedavajući odbora za obrambenu politiku u Ministarstvu obrane Richard Perle, ali i mnogi drugi.⁹

Ideologija neokonzervativaca je dvostruki socijalni darwinizam, borba za opstanak u kojoj samo najjači preživljavaju. U ekonomskim odnosima neokonzervativci su zagovornici nesputanoga tržišnog natjecanja (“tržišni fundamentalizam”), a u političkim odnosima vođeni su grubim realističkim shvaćanjem prema kojem su međunarodni odnosi goli odnosi moći, a Amerika kao najmoćnija država, po prirodi stvari, u svijetu ima povlašteno mjesto.

Treba istaknuti kako nije posrijedi puki geopolitički realizam. Iako Soros uvažava postojanje ozbiljnih geopolitičkih razmatranja i pokušaj osiguranja regije najbogatije naftom kao pozadinu intervencije u Iraku, neokonzervativci koji su zavladaali američkom vanjskom politikom svoje akcije smatraju moralno ispravnima. Oni nisu cinični realisti koji provode akcije u državnom interesu, nego istinski fanatiki iskreno uvjereni u svoju ideologiju. Pritom Soros ističe i jak utjecaj evanđeoske desnice u SAD-u, koja vjeruje kako ponovno rođenje Izraela najavljuje apokalipsu i ponovni dolazak Mesije, pa zato zagovara snaženje američke prisutnosti u regiji koja jača Izrael. Iako se ovaj ra-

⁸ Dostupno na <http://www.newamericancentury.org> kao i manifest načela (*Statement of Principles*) što ga Soros u knjizi prenosi u cijelosti (Soros, 2004.: 5-7).

⁹ Za puni popis potpisnika Manifesta koji su dobili mjesto u Bushevoj administraciji vidjeti <http://thirdcoastactivist.org/materials/foreignpolicyrecent.pdf>

zlog u Europi čini pomalo nevjerojatnim, Soros smatra kako ga ipak treba ozbiljno shvatiti (Soros, 2004.: 51-54).

Mjehur američke premoći, iz naslova, odnosi se na teoriju pucanja napuhnutog mjehura (*boom-bust process*) koju je Soros razvio proučavajući zbivanja na tržištu dionica. Percepcije aktera na tržištu uvijek su donekle iskrivljene, ali najčešće ostaju u granicama samoispravljujuće ravnoteže. Ipak, u određenim situacijama očekivanja se pretjerano napuhnu i izgube vezu sa stvarnošću. Tada stvarnost i njezina interpretacija zajednički kreću na put bez povratka, što na kraju dovodi do krize i naprasnog pucanja “mjehura od sapunice” iskrivljenih očekivanja. Prema Sorosevu se mišljenju upravo to danas događa s Amerikom. SAD jesu najjača svjetska sila, ali su ipak precijenile svoje mogućnosti. Unilateralna intervencija u Iraku dovela ih je na opasan teren koji bi mogao dovesti do kraha američke moći.

Sorosevo objašnjenje američke vanjske politike u kojem stavlja ideologiju na prvo mjesto ukratko je sažeto u rečenici upućenoj američkoj javnosti, s kojom možemo zaključiti ovo poglavlje: “Ne smatramo kako nas vodi ideologija, smatramo kako smo odviše pragmatični za to. Ipak je ideologija počela igrati abnormalno veliku ulogu u odlučivanju o vladinoj politici, a nesklad između percepcija i stvarnog stanja stvari također je narastao do abnormalne veličine” (*ibid.*: 184).

William F. Engdahl: rat za naftu

Razvoj američke vanjske politike posljednjih se godina dobro uklopio u objašnjenje koje je u knjizi *Stoljeće rata*, međunarodnom bestselleru koji je i u Hrvatskoj doživio dva izdanja, ponudio William Engdahl.

Engdahl se pita što je navelo Sjedinjene Američke Države da napadnu Irak bez dokaza o povezanosti Husseinova režima i al-Qaide i o posjedovanju oružja za masovno uništenje, te da se bez odobrenja UN-a upuste u akciju koja je doživjela osudu međunarodne javnosti i koja je svakim danom sve sličnija ratu u Vijetnamu?

Njegov je odgovor vrlo jednostavan. Smanjuju se zalihe nafte, resursa na kojemu počiva svjetska ekonomija. Pozivajući se na ozbiljne neovisne stručnjake, Engdahl pretpostavlja kako će zalihe nafte u svijetu postajati sve oskudnijima, a time i vrednijima, i kako će svjetska proizvodnja nafte naglo pasti između 2004. i 2010. godine. To je razlog zbog kojega Sjedinjene Američke Države žele osigurati kontrolu područja s najvećim zalihama nafte u svijetu. Na kraju predgovora, napisanog u listopadu 2003. za hrvatsko izdanje, Engdahl je predvidio “... kraj razdoblja izobilja jeftine nafte. Jagma za dragocjenim zalihama nafte odredit će svjetsku politiku, u kojoj će se naglo rastuća gospodarstva Kine i Indije, radi održanja svojega gospodarskog rasta, kao nikada dotad, natjecati za preostale nedovoljne zalihe nafte. Većina je preostalih zaliha nafte i plina u Iraku, Iranu, Kuvajtu i Saudijskoj Arabiji. Neki su skeptici uočili čudnu podudarnost između ‘rata protiv terorizma’ i potrebe Sjedinjenih Američkih Država da silom preuzmu nadzor nad zalihama nafte na Bliskome istoku prije negoli vijest o svjetskoj ne-

stašici nafte izbije u javnost, kako bi ‘pretekli’ moguće suparnike.” (Engdahl, 2004.: 20).¹⁰

No, njegovo je objašnjenje znatno opširnije i slojevitije. U *Stoljeću rata* Engdahl je dao reviziju cijele povijesti 20. st., smjelo povezujući događaje koji upućuju na to da su na politiku Ujedinjenog Kraljevstva i SAD-a snažno utjecali moćni financijski i naftni krugovi. Odgovornost za Prvi svjetski rat svalio je ponajprije na Veliku Britaniju koja se, vjerna svojoj tradicionalnoj politici ravnoteže snaga na kontinentu, udružila s Francuskom i Rusijom u trojnu Antantu kako bi slomila sve moćnijega njemačkog rivala, osigurala svoj imperij i zadržala kontrolu nad bliskoistočnom naftom, koju je Njemačka ugrožavala projektom Bagdadske željeznice. Engdahl također pokazuje kako su međunarodni financijski moćnici potencirali ekonomsku krizu u Njemačkoj i pomogli Hitleru da dođe na vlast. Tri stupa svjetskoga ekonomskog poretka koji je zaživio poslije Drugoga svjetskog rata, Međunarodni Monetarni Fond, Svjetsku banku i Opći ugovor o carinama i trgovini¹¹ Engdahl, pak, prikazuje kao skup institucionalnih mehanizama koji su olakšali dominaciju angloameričkoga financijskog kapitala.

Taj Engdahlov uvid u skrivenu funkciju poslijeratnoga ekonomskog i financijskog sistema dovodi nas do drugog elementa američke dominacije, a to je američka valuta – dolar (\$). Poslijeratnim dolarskim standardom ostale su valute bile vezane za dolar, čija je službena vrijednost utvrđena na 35 dolara za finu uncu zlata (31,1035 grama). Kad je ekonomska moć Sjedinjenih Američkih Država počela slabjeti, one su odbile devalvirati dolar, te su tako prebacile svoje troškove na ostatak svijeta. Za Engdahla je glavna svrha američkog rata u Vijetnamu, koji je bio skriven iza maske borbe protiv komunizma, zapravo bila zaposliti američke radnike i riješiti krizu produktivnosti zahuktavanjem ratne ekonomije. Odljev dolara u Europu (tzv. eurodolara), koji su se potom vraćali u Ameriku ulaganjem u obveznice savezne vlade da bi se njima financirao “vijetnamski krah”, Engdahl smatra jednom od najvećih prijevara u povijesti (Engdahl, 2004.: 197-202).

Vremenom je situacija postajala sve gorom. Nakon što je 15. kolovoza 1971. godine američki predsjednik Richard Nixon ukinuo konvertibilnost dolara za zlato i time srušio sustav iz Bretton Woodsa, dolari su tiskani u još većim količinama. Tako je između 1950. i 1970. godine količina dolara u optjecaju porasla 55%, a između 1971. i 2001. čak 2.000%. “Unatoč tomu, svijet je i dalje prihvatao taj papirnati novac, čak i uz gubitak” (*ibid.*: 396).

Dok je američki dolar vladajuća valuta, SAD može i dalje povećavati količinu dolara i svoj državni dug. A američki će dolar biti vladajuća valuta sve dok se trgovina naftom obavlja u dolarima. Kupovanje nafte u drugoj valuti, primjerice od strane Kine u

¹⁰ U intervjuu koji je nedavno izišao u hrvatskom tjedniku *Globus*, naslovljenom “Bush planira 4. svjetski rat” Engdahl je dodatno zaoštrio svoje pozicije i izbjegao bilo kakav oprez u svojim formulacijama. Istaknuo je kako se američka vojska neće povući iz Iraka, na što upućuje i gradnja četrnaest velikih vojnih baza i kako je iduća meta američkog napada u regiji Sirija. Sjedinjene Američke Države se ne namjeravaju povući iz regije, jer im ona osigurava kontrolu tokova svjetske energije i njezinom kontrolom dobivaju stratešku prednost pred suparnicima (Br. 744., 11. ožujka 2005., str. 38-41).

¹¹ *International Monetary Fund* (IMF), *World Bank* (WB) i *General Agreement on Tariffs and Trade* (GATT).

njezinoj vlastitoj valuti, dovelo bi do slabljenja dolara, a time i do potencijalnog urušavanja cijele kule golemoga američkog državnog duga i velike ekonomske krize u SAD-u. Tako iz Engdahlove perspektive postaje jasnim zašto su Sjedinjene Američke Države požurile kontrolirati Bliski istok. Upravo iračka prodaja nafte za eure potkraj 2000. (*ibid.*: 17), koje je ugrozila dolarski sustav, treba ubrojiti među bitne razloge odabira Iraka za metu napada, čime smo zatvorili krug Engdahlova objašnjenja američke vanjske politike kao rata za kontrolu nafte geopolitičkom kontrolom Bliskog istoka, pri čemu je dodatni motiv spašavanje opstanka dolara.¹²

David Harvey: dijalektika kapitalističkog imperijalizma

U svojoj knjizi *Novi imperijalizam* David Harvey, poput Williama Engdahla, zastupa poziciju prema kojoj je nafta ključni čimbenik u objašnjenju američke vanjske politike. Pritom, također slijedeći Engdahla, odbacuje usku teoriju urote prema kojoj trenutačno "... vlada u Washingtonu nije ništa više nego naftna mafija koja je uzurpirala javnu sferu" (18), dokazujući kako Sjedinjene Američke Države u kontroli Bliskog istoka imaju dugoročan geopolitički interes, o čemu svjedoče brojne epizode iz povijesti regije od pedesetih godina 20. stoljeća do danas. Porast imperijalnog angažmana SAD-a u regiji posljedica je činjenice da je njihov položaj u svjetskom kapitalističkom sustavu ugrožen sve ozbiljnijom ekonomskom konkurencijom integrirane Europe, Japana i jugoistočne Azije s Kinom na čelu. Stoga Sjedinjene Američke Države nastoje podjarmiti Bliski istok vojnim sredstvima, u kojima još uvijek imaju neupitan primat nad zemljama suparnicama, i kontrolom distribucije bliskoistočne nafte osigurati svoju ekonomsku poziciju u vremenima što dolaze.

To se objašnjenje nimalo ne razlikuje od Engdahlova. No, za razliku od Engdahla, pisca popularnog bestsela, koji je uglavnom ostao na deskripciji pojedinih povijesnih epizoda, ne zamarajući se pretjerano izgradnjom apstraktnih teorija, Harvey je društveni znanstvenik, *scholar*, koji recentne događaje nastoji smjestiti u svoju teorijsku shemu i objasniti ih na višoj razini apstrakcije. Zato ćemo najprije prikazati njegovu teoriju i kategorijalni aparat, da bismo potom pokazali kako je Harvey s pomoću nje objasnio poteze američke vanjske politike i mjesto SAD-a u povijesti kapitalističkoga svjetskog sistema.

Harvey je neomarksist. Vlastitu teorijsku poziciju, modificirano marksističko učenje, nazvao je historijsko-geografskim materijalizmom, a postojeći svjetski poredak kapitalističkim imperijalizmom. Kapitalistički imperijalizam je kontradiktoran spoj dvaju odvojenih i autonomnih tokova koji se ne mogu svesti jedan na drugoga. Jedan tok, politika države i imperija (*politics of state and empire*), odnosi se na imperijalizam kao

¹² Kao i Zbigniew Brzezinski, Engdahl smatra kako "... politička geografija i dalje ostaje najznačajnijim pitanjem međunarodnih odnosa." (Brzezinski, 2000.: 32), a u geopolitici se, prema njegovu mišljenju, ništa ne događa preko noći. Za Engdahla su, naime, invazija na Irak i uspostava američkoga okupacijskog režima samo posljednji u nizu poteza angloameričkog angažmana na Bliskom istoku. Opisujući događaje kao što su Sykes-Picotov sporazum iz 1916., rušenje iranskog premijera Mohammeda Mossadegha posredstvom tajnih službi 1953., nakon što je nacionalizirao naftnu kompaniju *Anglo-Iranian Oil*, i prvi Zaljevski rat 1990., Engdahl pokazuje kako angloamerički angažman na Bliskom istoku ima dugu i ne baš slavnu povijest.

politički projekt aktera koji kontroliraju teritorij zajedno s njegovim ljudskim i prirodnim resursima, te ih mogu mobilizirati za političke, ekonomske i vojne ciljeve. Drugi tok, molekularni procesi akumulacije kapitala u prostoru i vremenu (*the molecular processes of capital accumulation in space and time*), odnosi se na difuzni ekonomski proces u prostoru i vremenu u kojemu kontrola i upotreba kapitala preuzimaju primat (Harvey, 2003.: 26).

U prvoj sferi, države, ili više njih u bloku, poduzimaju političke, diplomatske ili vojne akcije kako bi ostvarile svoje interese i povećale svoju moć nasuprot drugim državama, a pritom su ograničene političkom situacijom, npr. odgovornošću građanima i izbornim ciklusima u demokratskim poredcima. Ekonomski tokovi u drugoj sferi odvijaju se kroz dnevnu praksu proizvodnje, razmjene i trgovine, kretanja kapitala, transfera novca, seobe radne snage, transfera informacija i tehnologije. Akteri u toj sferi su poduzeća motivirana stjecanjem profita. Za razliku od prve sfere, akteri su ovdje mobilni – lako mijenjaju lokacije, dolaze i odlaze, te nisu politički odgovorni. Proces u drugoj sferi znatno je difuzniji od onog u prvoj; izmiče kontroli i njime nije moguće upravljati, nego ga se, eventualno, može usmjerivati instrumentima ekonomske politike. Proces u ovim dvjema sferama nisu sročni. Između njih može doći do kontradikcija: ekonomiju ne vodi nužno politika imperijalizma, a države ne djeluju uvijek prema kapitalističkim interesima.

Presudni su ipak procesi akumulacije kapitala koji se odvijaju u drugoj sferi. U objašnjavanju zakonitosti ove sfere, Harvey polazi od Marxove teorije tendencije pada profitne stope kapitala, tražeći uzroke ekonomske krize u pretjeranoj akumulaciji kapitala. Stanje pretjerane akumulacije kapitala znači da postoje viškovi robe koji se ne mogu prodati, novca za koji nema mogućnosti investiranja, te proizvodnih sredstava i radne snage koji se ne mogu aktivirati, tj. izostaje način da se proizvodne čimbenike poveže u društveno koristan zadatak. To se npr. dogodilo u SAD-u za vrijeme velike ekonomske krize krajem dvadesetih godina. Izlaz iz krize nalazi se u geografskom širenju kapitala (*spatial displacement*) koje je, najčešće, istodobno i ulaganje u dugoročne projekte (*temporal displacement*) u kojima se vrijednost vraća tijekom duljeg razdoblja. Tako kapitalizam opstaje stalnim širenjem i osvajanjem novih područja, tražeći nova prostorno-vremenska rješenja (*spatio-temporal fixes*). Pritom je presudna uloga države, jer ona može stvoriti načine da se apsorbira višak kapitala (npr. New Deal kao uspješan odgovor na ekonomsku krizu u SAD-u).¹³

U prostornom smislu, proces potrage kapitala za novim terenom može rezultirati jednostavnim preusmjerivanjem kapitala s jednog mjesta na drugo, što znači da kapitalizam u cjelini ostaje stabilnim. No, u nedostatku takvih utočišta može doći do oštre konkurencije međunarodnih centara kapitala s posljedicom geopolitičkih borbi među regijama – prelijevanja ekonomske u političku logiku, koja može dobiti blaži izraz u protekcionizmu i trgovinskim ratovima, a teži u pravim vojnim sukobima.

¹³ Politika države može imati ulogu i u suvremenom, "nekeynesijanskom" razdoblju, što Harvey pokazuje primjerom ekonomske krize u jugoistočnoj Aziji 1997-1998., u kojoj su Tajvan i Singapur, zbog jače državne regulacije i zatvorenog tržišta kapitala, prošli bez većih šteta, a Tajland i Indonezija, koji su potpuno liberalizirali svoja tržišta kapitala, zapali su u tešku krizu (Harvey, 2003.: 127-128).

Ovdje ćemo ipak morati zanemariti Harveyjev temeljit teorijski izvod procesa akumulacije kapitala potkrijepljen mnoštvom empirijskih primjera, i osvrnuti se još samo na jednu tezu po kojoj je postao poznat, koja predstavlja njegov zaštitni znak.

On, naime, smatra kako nasilna akumulacija kapitala nije samo dio pretpovijesti kapitalizma, nešto što se ubraja isključivo u raspravu o tzv. prvobitnoj akumulaciji, nego je konstanta u sustavu kapitalističke reprodukcije. Pojednostavnjeno, kapital kroz povijest stalno pokušava sebi otvoriti novi prostor, u čemu mu pomažu akcije države u političkoj sferi. Ovo trajno obilježje kapitalizma Harvey označuje sintagmom akumulacije kroz razvlaštenje (*accumulation by dispossession*). Od aktualnih primjera tu se mogu ubrojiti danas u svijetu česte privatizacije državnih poduzeća i ukidanje kolektivnog vlasništva nad zemljom u Meksiku 1991., koje je imalo za cilj stvoriti velike rezerve jeftine radne snage seljaka bezzemljaša, jeftinih radnika u kapitalnim pogonima.

Svoj kategorijalni aparat Harvey je primijenio na povijesna zbivanja, podijelivši povijest od 1870. do danas na tri razdoblja: razdoblje uspona buržoaskog imperijalizma 1870.-1945., razdoblje poslijeratne američke hegemonije 1945.-1970. i razdoblje neoliberalizma od 1970.-2000. godine.

Prvom je razdoblju prethodila kriza pretjerane akumulacije kapitala. Ekonomski tok vršio je pritisak na politički, što je rezultiralo rađanjem rasističkog imperijalizma. Unatoč kolonijalnoj ekspanziji, kriza viška kapitala ipak nije riješena. Došlo je do velike ekonomske krize tridesetih godina 20. stoljeća i, na poslijetku, do kulminacije ovog razdoblja u razaranjima Drugoga svjetskog rata.

Drugo je razdoblje označila premoć SAD-a, koje su iz rata izišle kao najjača svjetska sila. Kapitalistička akumulacija u tom je razdoblju zahtijevala rušenje kolonijalnih imperija i uspostavu slobodne trgovine što je u političkoj sferi stvorilo mreže institucija i organizacija kao što su MMF, Svjetska banka, GATT i OECD, omogućivši kapitalu da se uspješno reproducira.¹⁴ U tom su razdoblju Sjedinjene Američke Države bile razvojna država. To je bilo doba keynesijanske ekonomske politike i velikih mogućnosti apsorpcije kapitala u obrazovanju, urbanizaciji, izgradnji cestovne infrastrukture itd., dok je apsorpciju kapitala izvan zemlje osigurao proces dekolonijalizacije.

Treće razdoblje nastupilo je zaoštavanjem kapitalističke konkurencije i ugrožavanjem primata SAD-a. Zbog pretjeranoga vojnog angažmana u svijetu, Sjedinjene Američke Države su dospjele u fiskalnu krizu, koju su pokušale riješiti tiskajući više novca, što je rezultiralo svjetskim inflatornim pritiskom. Došlo je do niza bankrota, a pritisak organiziranih radnika doveo je do povećanja plaća i sniženja profita. Nastupilo je doba krize pretjerane akumulacije.

U trećem se razdoblju kretanje kapitala trebalo olakšati deregulacijom tržišta kapitala, čemu su poslužili pritisci putem MMF-a, a pritisak na profit proizvodnog kapitala trebalo je rasteretiti smanjivanjem prava radnika. Napredak tehnologije i deregulacija tržišta omogućili su geografsku mobilnost kapitala. Proizvodnja se preselila u zemlje Trećeg svijeta, gdje je golemi amorfní proletarijat radio za manje nadnice. U zemljama

¹⁴ Organization for Economic Co-operation and Development – Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj.

Zapada materijalnu proizvodnju zamijenilo je jačanje trećega, uslužnog sektora, a na strani potrošnje zavladao je konzumerizam, masovna potrošnja robe proizvedene u trećem svijetu. Ojačale su multinacionalne kompanije, a nastala je i transnacionalna elita bankara i burzovnih mešetara. New York je postao globalnim financijskim središtem, a kozmopolitski karakter financijskog kapitala najbolje simboliziraju godišnji sastanci Svjetskoga ekonomskog foruma u Davosu.¹⁵

No, unatoč svim poduzetim mjerama, kriza pretjerane akumulacije kapitala nije riješena. Harveyjevo objašnjenje sadašnje američke vanjske politike polazi upravo od tog uvida. Sjedinjene Američke Države su danas u lošoj ekonomskoj situaciji. Deficit bilance plaćanja i državni dug poprimili su nevjerojatne razmjere. U pokušaju da izbjegne pad ekonomske moći i transfer centra svjetskoga kapitalističkog sistema u Aziju, SAD danas pretvara svoju opadajuću hegemoniju u izravnu dominaciju, oslanjajući se na vojnu silu i otvorene imperijalne mjere.

Posrijedi je geopolitička vizija američke kontrole Bliskog istoka koja podrazumijeva okupaciju Iraka, možda i Irana i Sirije, te reformu i učvršćenje američkoga klijentelističkog režima u Saudijskoj Arabiji. SAD se, smatra Harvey, nada pretvorbi Iraka u konzumerističko društvo prema japanskom modelu nakon Drugoga svjetskog rata, uz polagano prepuštanje upravljanja poslušnom iračkom režimu po uzoru na vladavinu Liberalno-demokratske stranke u poslijeratnom Japanu. Izgledi su za takav scenarij, dako, vrlo mali.

Osim geopolitičke kontrole regije, kojom SAD zasijecaju u euroazijsku kopnenu masu, kontrolom i stabilizacijom regije mogle bi se smanjiti cijene nafte, a time i potaknuti svjetska ekonomija: "Kako recesije u globalnoj ekonomiji odgovaraju skokovima cijena nafte, tako se i opće smanjenje cijena nafte može sagledati kao taktika u potrazi za suočavanjem s problemima pretjerane akumulacije koji su iskrsnuli u posljednjih tri deset godina" (*ibid.*: 180).

Mobiliziranjem politike države i imperija, SAD su se upustile u opasnu avanturu, a Harvey se čak pribojava Lenjinova scenarija nasilne kompeticije između kapitalističkih blokova.¹⁶ Ono što je sigurno jest da Sjedinjene Američke Države neće uspjeti zaustaviti opadanje svoje moći te će, Harveyjevim rječnikom, kapitalistička logika prevladati trenutačno dominantnu teritorijalnu.¹⁷

¹⁵ *World Economic Forum*.

¹⁶ Konstruktivno rješenje Harvey vidi u jačanju države i intervencijama u ekonomiju keynesijanskog tipa, koje bi preusmjerile i "zaposlile" kapital unutar državnih granica SAD-a, na jačanju infrastrukture, kako fizičke tako i društvene (npr. ulaganje u obrazovanje). Ukratko, Harvey se zalaže za novi *New Deal*. Tome se, na žalost, vladajuća klasa u SAD-u protivi, a političara koji bi predložio takve reforme, a s njima nužno i povećanje poreza, "sasjekli" bi masovni mediji u vlasništvu kapitalista. Tako je za Harveyja u srcu današnjih svjetskih problema, zapravo, američka buržoazija kojoj više odgovara neoliberalni model noćobdijske države s niskim porezima, nego keynesijanska država.

¹⁷ Unatoč procesu integracije europskih država, EU još nije potencijalni rival SAD-u, nego samo regionalni hegemon. Naime, iako kapitalistička logika s jakim eurom unutar EU funkcionira, nedostaje koherentna teritorijalna logika koja bi dodatno ojačala Europsku Uniju kod koje, ipak, još uvijek nema zajedničke obrambene i vanjske politike. Iako teritorijalna logika u još većoj mjeri izostaje u istočnoj i

Immanuel Wallerstein: suton svjetskog sistema

Posljednja karika u lancu ponuđenih objašnjenja vremenski obuhvaća najdulje razdoblje. Posrijedi je teorija kapitalističkog svjetskog sistema Immanuela Wallersteina u kontekstu koje je, u svojoj nedavno objavljenoj knjizi puno prostora posvetio objašnjenju položaja SAD-a u svijetu. Naime, tucet prethodno objavljenih eseja i predavanja Wallerstein je 2003. objavio pod naslovom *Slabljenje američke moći: Sjedinjene Države u kaotičnom svijetu*. Knjigu je izdao neprofitni *The New Press*, izdavač naklonjen antiglobalističkoj literaturi.

Eseji su razvrstani u tri cjeline. Prvi esej, o padu moći SAD-a ukorak sa sutonom kapitalističkoga svjetskog sistema, služi kao početna teza. Drugi dio obuhvaća osam eseja, pod zajedničkim nazivom *Mnoštvo retorika i stvarnosti*. To je glavni dio knjige koji ima svrhu produbljivanja i elaboracije uvodne teze. Posljednja četiri eseja, smještene u treću cjelinu nazvanu *Kamo idemo?*, bave se strategijom svjetske ljevice u trenucima rušenja kapitalističkoga svjetskog sistema.

Wallerstein se bavi mnoštvom zanimljivih tema, no za potrebe prikaza njegova objašnjenja položaja SAD-a i američke vanjske politike ograničit ćemo se samo na pregled njegove poznate teorije svjetskog sistema u najkraćim crtama, uz prethodnu kratku naznaku epistemoloških osnova na kojima ona počiva.

Wallerstein je epistemološki relativist. Smatra kako ne postoje univerzalni zakoni i istine koji vrijede za sve pojedince i društvene skupine, u svim društvenim formacijama u vremenu i prostoru. Nema jednog univerzalizma, niti on može postojati. Ljudi, društvene skupine i nacije imaju različite *kronozofije*, pojam što ga je Wallerstein preuzeo od Krzysztofa Pomiana, samoopise u vremenu koji su, neizbježno, i teleološke izjave o cilju kojemu oni teže. Wallersteinova vlastita kronozofija, vremensko razdoblje u okviru kojega je on odlučio razmišljati o svojoj sudbini i sudbini svijeta, jest kapitalistički svjetski sistem.

Što je kapitalistički svjetski sistem? To je povijesna političko-ekonomska cjelina koja je nastala u zapadnoj Europi u 16. st., a za detaljnije određenje prepuštamo riječ samom Wallersteinu, koji ga uspijeva definirati jednom rečenicom mamutskih razmjera: “Kapitalistička svjetska ekonomija je povijesni sistem koji je spojio osnu podjelu rada integriranu kroz nesavršeno samostalno svjetsko tržište spojeno s međudržavnim sustavom sastavljenim od navodno suverenih država, geokulturu koja je legitimirala znanstveni etos kao temelj ekonomskih transformacija i stvaranja profita, i liberalni reformizam kao način obuzdavanja narodnih nemira s polaganom rastućom socioekonomskom polarizacijom koju je kapitalistički razvoj iznjedrio. Ovaj sustav nastao je u zapadnoj Europi i kroz stoljeća se proširio da obuhvati cijeli svijet” (Wallerstein, 2003.: 107).

Posljednjih petstotinjak godina procesi u kapitalističkom svjetskom sistemu u dinamičkoj su ravnoteži i odvijaju se ciklički. Kapitalistička svjetska ekonomija trenutačno se nalazi u tipičnom Kondratieffljevom ekonomskom ciklusu, s uzlaznom “A-fazom”, od 1945. do 1967./1973. i silaznom “B-fazom” ekonomske stagnacije, od 1967./1973.

jugoistočnoj Aziji, predvođena sve jačom Kinom, ona je veći konkurent SAD-u zbog brzo rastuće financijske i proizvodne moći, tj. iznimno jake ekonomske logike koja kod Harveyja ipak ima glavnu ulogu.

do danas. No, kraj ovog ciklusa poklapa se, prema Wallersteinu, s krajem kapitalističke svjetske ekonomije. Ona je došla na kraj svoga životnog vijeka i ulazi u terminalnu krizu, koja može trajati idućih pedesetak godina.

Uzrok tomu su tri trenda strukturnih pritisaka koji zajedno predstavljaju prepreku za opstanak kapitalizma. Prvi je rast realnih nadnica kao ishod borbe radništva za prava i trenda demokratizacije. Nadnice čine sve veći udio u troškovima proizvodnje i, u prosjeku, smanjuju profit u cijeloj svjetskoj ekonomiji. Tome pogoduje i svjetski trend deruralizacije zbog kojega više nema novopečenog proletarijata, tek pristiglog sa sela, koji je spreman raditi za niske nadnice. Drugi je porast troškova proizvodnje. Strategije eksternalizacije troškova koje su tvrtke dugo prakticirale, poput bacanja otpada u rijeku, dovele su do ekološkog iscrpljenja planeta i nisu više dopuštene. Nema više drveća koje se može jeftino posjeći ili potoka koji se može nekažnjeno zagaditi. Proizvodnja u skladu s ekološkim standardima sve je skuplja. Treći trend je povećanje poreza kojima se financiraju državne funkcije. Osim troškova sigurnosti, vojske i policije oni su posljedica naraslih troškova civilne birokracije i potreba za financiranjem danas gotovo univerzalnih funkcija moderne države: javnog obrazovanja, javnog zdravstva te socijalnog osiguranja.

Ta tri strukturna pritiska popraćena su i prevladavajućim antidržavnim raspoloženjem. Ono je za Wallersteina posljedica neuspjeha prijašnjih protusistemskih pokreta koji po osvajanju vlasti nisu uspjeli ostvariti svoje programe. Niti socijalistički pokret, koji se razbio na socijaldemokrate (na Zapadu, ali ne samo u Europi; za Wallersteina tu pripada i *New Deal* u SAD-u) i komuniste (od Srednje Europe do Pacifika), niti protukolonijalistički pokret za nacionalno oslobođenje (u Africi i Aziji) nisu uspjeli promijeniti kapitalistički svjetski sistem.

Stoga je današnjica vrijeme neizbježnog kraja kapitalističkog sistema. U tom smislu treba shvatiti i neoliberalni napad na državu. Diskurs kapitalističke globalizacije s parolom TINA (*there is no alternative*), deregulacija tržišta, privatizacija i reformiranje državnih uprava prema modelu novoga javnog menadžmenta reakcije su na strukturne pritiske koje je kapitalistički razvoj sam donio. No, ni taj posljednji pokušaj spašavanja kapitalističkoga svjetskog sistema neće, prema Wallersteinu, pomoći kapitalizmu koji će, ipak, neizbježno biti dokinut.

Wallerstein smješta položaj SAD-a i američku vanjsku politiku u kontekst urušavanja kapitalističkog sistema. Centar moći u kapitalističkom svjetskom sistemu pomicao se tijekom povijesti. Uspón SAD-a u njemu počeo je krajem 19. stoljeća. Svoj su vrhunac Sjedinjene Američke Države dosegnule u razdoblju od 1945. do 1970. kad je počelo njihovo slabljenje. Tada su one, zbog naraslih vojnih troškova i smanjene kompetitivnosti, bile primorane napustiti zlatni standard. No, profitabilnost se i dalje smanjivala, a kapital selio iz produktivne u financijsku sferu. Nezaposlenost je također rasla, jer su se proizvodni pogoni premještali u područja s nižim nadnicama. Otada, pa do danas, ekonomija SAD-a je u silaznoj putanji s čim se mogu povezati potezi američke politike u inozemstvu.

Tako svojom politikom na Bliskom istoku Busheva administracija zapravo pokušava zaustaviti slabljenje SAD-a koje ide pod ruku sa slabljenjem kapitalističkoga svjetskog sistema. Njezini motivi nisu samo kontrola naftnih zaliha: "Nafta je u najboljem slučaju

usputna korist pothvata poduzetog iz drugih motiva” (*ibid.*: 299). Njome se želi obnoviti američka moć i pozicija prvenstva u svjetskom sistemu. Taj je pokušaj, prema Wallersteinu, unaprijed osuđen na propast. Iako neokonzervativni jastrebovi vjeruju kako se primat SAD-a može obnoviti, oni su u krivu jer je “pad SAD-a u svjetskom sistemu strukturalan, i nije samo ishod pogrešaka u politici bivših američkih vlada” (*ibid.*: 306). Potezi ove, kao ni prethodnih američkih administracija, počevši od Vijetnamskog rata pa nadalje, neće uspjeti zaustaviti neizbježnu transformaciju kapitalističkoga svjetskog sistema.

Glede gubitka vlastite moći SAD nemaju izbora. Jedini izbor koji im Wallerstein pruža jest sići s pozornice svjetskog sistema dostojanstveno ili još više pogoršati vlastiti položaj skupim i besmislenim vojnim akcijama, a upravo to radi Busheva administracija u Iraku, ne shvaćajući dugoročne promjene. U posljednjem eseju drugog dijela svoje knjige Wallerstein tumači odnose SAD-a i ostatka svijeta služeći se metaforom neobdora blizanaca Svjetskoga trgovačkog centra. “Twin Towers” simbolizirali su američki ekonomski uspon i tehnološku nadmoć. Drugi su ih uspjeti kopirati i izgraditi još više nebudere. No, drugi su ih uspjeti i srazniti sa zemljom.

Sinteza

Prije nego što sažmemo prikazana objašnjenja, moramo dati dvije napomene. Prva je napomena metodologijske naravi i odnosi se na način na koji je u ovom radu prikazana argumentacija iz knjiga. Radi jasnoće i preglednosti razlika u pristupima, iz knjiga smo izdvojili samo glavnu liniju argumentacije. Knjige su u cjelini kompleksnije i imaju više nijansi u objašnjenju. Ove prikaze treba shvatiti kao čiste, “idealne” tipove koji koreliraju sa sadržajima knjiga, ali od njih i odstupaju. Da smo navodili elemente objašnjenja koji se nalaze mimo glavne linije argumentacije, izgubili bismo na jasnoći i time rad učinili nepreglednim, pa tako doveli u pitanje i njegov smisao.¹⁸

¹⁸ Naime, u svim knjigama osim jedne, autori mimo svoje glavne teorije navode i različite dodatne čimbenike kojima nastoje objasniti položaj SAD-a u svijetu i njihovu vanjsku politiku. Tako Sardar i Daviesova uz kulturne varijable navode i ekonomske interese, ističući kako svjetske financijske institucije MMF i Svjetska banka služe kao poluge kojima se globalna ekonomija pod krinkom “slobodnog” tržišta strukturira u korist američkih korporacija, te protestantski fanatizam u SAD-u, neokonzervativnu ideologiju, pa i interese američkoga vojno-industrijskog kompleksa kojega šire na “military-industrial-corporate-entertainment complex” (Sardar/Davies, 2004.: 194).

Offe spominje američku težnju kontroli izvora iračke nafte, a Soros povezanost neokonzervativaca s vojnom i naftnom industrijom (ali deklarativno, u potrazi za presudnim čimbenikom američke vanjske politike nedvosmisleno daje prednost snazi same ideologije što pokazuje sljedeća rečenica: “Ne kažem da se neokonzervativna ideologija temelji na novčanim interesima – ja nisam neomarksist – ali postoji neporeciva dvosmjerna refleksivna veza” Soros, 2004.: 180).

Harvey ističe unutarnju dijalektiku američkoga građanskog društva, razdrtog brojnim neekonomskim problemima koje pokazuju događaji poput nereda u Los Angelesu, bombaškog napada na federalnu zgradu u Oklahoma Cityju i pucnjave u školi Columbine u Coloradu, koje se može dovesti u red stvaranjem vanjskih prijetnji (“Zli neprijatelj izvana postao je glavna sila kroz koju se istjeruju ili krote demoni koji vrebaju iznutra”), ali i utjecaj neokonzervativizma i evandeoskog kršćanstva fundamentalističkog karaktera u SAD-u koje vjeruje u drugi dolazak Mesije (Harvey, 2003.: 17, 190-191).

Druga se napomena odnosi na kritičke primjedbe koje se mogu uputiti prikazanim knjigama, koje ćemo samo kratko naznačiti. Rad Sardara i Daviesove nije posve metodologijski korektan, jer oni svoje zaključke temelje na analizi isključivo proameričkih filmova, mahom vesterna, što nije valjan uzorak. Postoji mnoštvo drugih američkih filmova u kojima se američka povijest i masovna kultura kritiziraju. Dakako, filmovi s nacionalističkom porukom mogu se naći u kinematografijama svih ostalih zemalja, počevši od Hrvatske. Također nam se čini da su Sardar i Daviesova preinterpretirali banalnu holivudsku zabavu. Dvojbeno je može li ona poslužiti za ozbiljnu analizu kulture pojedine nacije. Njihova je knjiga tako mjestimice više antiamerički pamflet, u kojem se, primjerice, Wilsonov idealizam neprimjereno izjednačuje s grubim realizmom Bush-eve administracije, nego ozbiljna studija američke kulture.

Što se tiče Offea, unatoč brojnim razlikama položaja SAD-a i Europe koje navodi (Offe, 2004.: 70-71), smatramo da njegova teza o kraju jedinstva Zapada nije uvjerljiva. Čini se da je ta teza u većoj mjeri motivirana ogorčenošću trenutačnom politikom Bush-eve administracije, a ta bi politika možda baš mogla proizlaziti iz onoga što je zajedničko društvima s obje strane Atlantika – iz kapitalističke ekonomije u kojoj nafta služi kao pogonsko gorivo većini prijevoznih sredstava, kako u Americi, tako i u Europi. Offe je također, vjerojatno pod utjecajem klasika, podcijenio suvremeni razvoj događaja u SAD-u i snagu američke države koja ima itekako veliku ulogu u američkom društvu.¹⁹

Soroseva je knjiga, sa svoje strane, ponajprije dnevno-politički motivirano djelo koje se obraća američkoj javnosti sa svim manama koje iz toga proizlaze: ona ima simplificiran, “crno-bijeli” jezik i podilazi američkom nacionalnom sentimentu.²⁰

Engdahlova priča je najspornija. Tamo gdje neki događaj ne uspijeva uklopiti u okvire svog objašnjenja, konstruira ne posve uvjerljiva objašnjenja popraćena formula-

Wallerstein, pak, poput Sardara i Daviesove, spominje snagu nacionalizma u SAD-u i američko uvjerenje u vlastitu premoć, dok samo Engdahl u svojoj teoriji urote ostaje “čist kao suza”, ali je i njegova opširna i brojnim primjerima potkrijepljena argumentacija u ovom eseju prikazana u znatno reduciranom obliku.

¹⁹ Treba ipak napomenuti da trenutačna vladajuća garnitura u SAD-u, uz potporu raznorodnih društvenih skupina koje u svojevrsan društveni pokret ujedinjuje neprijateljstvo spram federalnih vlasti, nastoji smanjiti ulogu savezne države, no to je još uvijek samo projekt, a ne faktično stanje. O romantičarskim pokušajima nekih Republikanaca da reduciraju državu na veličinu kakvu je imala prije početka 20. st., u doba predsjednika McKinleya, i ojačaju autonomiju društva, vidjeti esej Williama Greidera “Rolling Back the 20th Century” od 12. svibnja 2003. (<http://www.thenation.com/doc.mhtml?i=20030512&s=greider>), a za kritiku paternalističke “menadžerske države” koja guši slobodu pojedinaca, s pozicija teorijske desnice, vidjeti Gottfried, 1999.

²⁰ Također, knjiga sadržava i jednu pogrešku onog tipa s kojim se čitatelji “iz provincije” čitajući svjetsku literaturu često susreću. U njoj, naime, možemo pročitati i sljedeću rečenicu: “Moje zaklade pridonijele su demokratskoj promjeni režima u Slovačkoj 1998., Hrvatskoj 1999., i Jugoslaviji 2000., mobilizirajući civilno društvo da se riješi Vladimira Meciara, Franka Tudjmana, i Slobodana Milosevica” (Soros, 2004.: 132). S obzirom na poštovanje pokojnog predsjednika prema generalissimu Francu, a i praktičnu primjenu autoritarnih zasada u zemlji koja je možda bila inspirirana španjolskim uzorom, pogrešno navođenje Tudmanova imena kao “Franko” umjesto “Franjo” (u indeksu također; *ibid.*: 207) možda i nije velika pogreška. No, izbori na kojima je došlo do smjene vlasti ipak su održani 2000., a ne 1999. godine.

cijama tipa “priča se”, “neki tvrde” i “postoje naznake”. Njegovo tumačenje pokreta zelenih protiv korištenja nuklearne energije i studentskih nemira u Francuskoj 1968. kao događaja iza kojih stoje svjetski financijski moćnici, u najmanju je ruku nevjerovatno (Engdahl, 2004.: 215-217., 239-244).

Isti se prigovor može uputiti i Wallersteinu, koji, osim što je u prvom eseju, prvotno izašlom 2002., precijenio vojnu snagu Husseinova režima (Wallerstein, 2003.: 24.), s nepodnošljivom lakoćom uklapa sve događaje u svoju simplificirajuću shemu revizije povijesti 20. st. Tako je cijeli poslijeratni svjetski poredak za Wallersteina rezultat neformalnog dogovora dviju velikih sila, SAD-a i SSSR-a, koje su međusobno podijelile sfere dominacije, prakticirajući neprijateljsku retoriku samo na površini. Jugoslavija je, pak, za Wallersteina bila “ekonomski uspješna multinacionalna država” (*ibid.*: 21) koja se, valjda, raspala tek tako, intervencijom *deus ex machina*. Čini nam se kako je svijet slojevitiji i kompleksniji nego što to Wallersteinova težnja za elegancijom u objašnjenju može dopustiti.²¹ Harvey je ponudio najkonzistentnije i najuvjerljivije objašnjenje od ovdje prikazanih. Njemu ne možemo pronaći konkretne zamjerke, nego možemo možda prigovoriti samom pristupu u cjelini, koji zanemaruje neke bitne momente koje drugi pristupi stavljaju na prvo mjesto. No, taj prigovor nije sasvim ozbiljan, jer se lako može preformulirati u pohvalu “čistoći” Harveyjeve teorijske pozicije za koju su ideologijska kretanja ionako od sekundarne važnosti.

Bez obzira na naznačene nedostatke, prednost je svih šest knjiga što upućuju na mogućnost različitih teorijskih i metodoloških pristupa američkoj vanjskoj politici i položaju SAD-a u suvremenom svijetu, od uvodne postmoderne analize teksta popularne kulture, pa do završne neomarksističke političke ekonomije.

Ovaj smo članak počeli citatom iz jednoga od radova Marxa i Engelsa u kojemu su oni dokazivali kako ljudske ideje nemaju samostalnost, nego su odraz njihova materijalnog životnog položaja: “Predočivanje, mišljenje i duhovno saobraćanje ljudi ovdje se pojavljuju još kao neposredna emanacija njihova materijalnog ponašanja. Isto vrijedi za duhovnu proizvodnju, kako je ona prikazana u govoru politike, zakona, morala, religije, metafizike itd. nekoga naroda.” (u: Marx, 1979.: 470). Takvim uvodnim *mottom* htjeli smo, ponajprije, pokazati pravilnost u samome redoslijedu prikazanih objašnjenja. Ona su, na marksističkoj ljestvici, poredana od objašnjenja koja uzroke američke vanjske politike traže u sferi ideologijske nadgradnje pa do onih koja ih traže u ekonomijskoj bazi.

Potom, htjeli smo sugerirati vlastitu poziciju i anticipirati ocjenu uvjerljivosti ponuđenih pristupa. Naime, iako i prva tri objašnjenja imaju znanstvenu vrijednost, jer upućuju na neke bitne momente u kulturnoj i ideološkoj sferi američkog života, njima ipak ne polazi za rukom objasniti zašto je američka vanjska politika za mjesto svoje intervencije odabrala upravo Irak, zemlju s golemim naftnim rezervama (koja se nalazi u regiji s najvećim naftnim rezervama u svijetu). Slučaj Iraka je, popperovskim rječnikom,

²¹ No, svi ti prigovori ostavljaju njegovu teoriju svjetskog sistema netaknutom jer detalji iz povijesti 20. st. u odnosu na razdoblje od 500 godina i eshatološke vizije njegova kraja jednostavno nisu bitni, pa možemo ovdje ponoviti ocjenu Daga Strpića prema kojoj Wallersteinova “metodologija sama ispravlja njegove teze” (u: Strpić, 2004.: 53).

krucijalni eksperiment koji daje prednost teorijama koje polaze od ekonomskih interesa pred onima koje u svojim objašnjenjima polaze od kulture, religije ili ideologije. Ako posrijedi nisu bili ekonomski interesi, zašto Sjedinjene Američke Države u svom projektu širenja demokracije nisu napale koju drugu zemlju koja nije ustrojena prema njihovim liberalno-demokratskim standardima, a jednako je tako nepovezana s al-Qaidom i nema oružje za masovno uništenje, primjerice Castrovu Kubu, Kim Jong Ilovu Sjevernu Koreju, ili Mugabeov Zimbabwe?

Kako prva tri objašnjenja ne uspijevaju dati zadovoljavajući odgovor na to pitanje, dajemo prednost posljednjim trima objašnjenjima, uz primjedbu kako su ona međusobno vrlo slična. To, osobito kad se uzme u obzir kako su ideološke pozicije Engdahla s jedne, i Harveyja i Wallersteina s druge strane, oprečne, upućuje na to da postoji svojevrsan *communis opinio doctorum* među interpretima američke vanjske politike i uloge SAD-a u suvremenom svijetu koji dobro poznaju ekonomska kretanja.

Zaključak: imperij na klimavim nogama?

Na samome završetku ostavit ćemo prikazane teorije po strani i uputiti na jednu od najtemeljitijih i najkvalitetnijih recentnih analiza američke uloge u svijetu.

SAD su prošle preobrazbu od "... relativno izolirane zemlje Zapadne hemisfere u silu takvoga globalnog dosega kakvoj nema presedana u povijesti" (Brzezinski, 1999.: 1). Bio ili ne kapitalistički svjetski sistem na svome kraju (što je već mnogo puta proročevano, i na čemu su mnogi radili, i što je žilavošću kapitalizma do danas uvijek bivalo opovrgavano), a s njim i američka nadmoć, čini se kako trenutačno SAD još uvijek drži svjetski primat. Iako neki smatraju kako je globalni kapitalizam novi imperijalni oblik vladavine, decentriran i deterritorijaliziran, i kako su klasični oblici imperijalizma samo dio povijesti europskih kolonijalističkih sila (Negri/Hardt, 2003.: 9-10), vanjska politika SAD-a čini se bližom klasičnim formama imperijalne dominacije. Sjedinjene Američke Države danas su najjača vojna sila na svijetu, s trupama uvijek spremnim na akciju, raspoređenim po mnogim vojnim bazama na ključnim strateškim točkama u svijetu. Suvremeni imperij, čini se, još uvijek ima geografski centar. On se nalazi u SAD-u.

To je *factum brutum* koji je teško poreći. No, je li položaj SAD-a stabilan, a njegova moć monolitna? Michael Mann ne misli tako. U knjizi *Neskladni imperij* Mann je u analizi položaja SAD-a danas primijenio analitički okvir iz svojega ciklusa o izvorima društvene moći koji je zasad došao do drugog sveska.²² Prema vlastitome priznanju, kao povjesničara moći, na pisanje djela koje ima dnevno-političku relevantnost nagnala ga je neprihvatljiva vanjska politika SAD-a koja vodi svijet u kaos: umjesto globalnog mira, ona svijet vodi u nove ratove i dodatno jača međunarodni terorizam. Pribjegavanje agresivnom militarizmu vrlo je opasno, jer za njega Sjedinjene Američke Države nemaju stvarne temelje u ekonomskoj stabilnosti, te političkoj i ideološkoj konzistentnosti.

²² Izvori društvene moći, svezak I: Povijest moći od početaka do 1760., i svezak II: Uspon klasa i nacija-država (*The Sources of Social Power, Volume I: A History of Power from the Beginning to 1760 AD i Volume II: The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914*). Izdavač obaju svezaka je Cambridge University Press, a objavljeni su 1986. i 1993. Treći je svezak, *Globalizacije (Globalizations)*, u pripremi.

Naime, Mann je došao do zaključka kako Sjedinjene Američke Države danas precjenjuju svoju moć. On pokazuje kako one nipošto nisu monolitna supersila, nego samo krhak, nekoherentan imperij koji pada na ispitu za sva četiri tipa moći koji samo zajednički mogu dovesti do stabilne prevlasti. SAD je vojni div (*military giant*), ali s jednim važnim ograničenjem koje mu bitno suzuje mogućnosti djelovanja: zbog osjetljivosti američke javnosti, u vojnim akcijama ne mogu sebi priuštiti žrtve; one su pasivan ekonomski akter (*economic back-seat driver*) koji ne kontrolira svjetsku ekonomiju i koji kao najveća dužnička nacija ovise o povjerenju investitora iz inozemstva; one su politički shizofreničar (*political schizophrenic*) jer žele imperijalno djelovati u svijetu suverenih država koji počiva na načelu nemiješanja u unutarnje državne poslove; one su ideološka sablast (*ideological phantom*), jer se svojom politikom udaljuju od američkih vrijednosti koje deklarativno zagovaraju, a nakon vojnih akcija ne uspijevaju uspostaviti “slobodu i demokraciju”, što ideološkim konkurentima, poput vjerskog fundamentalizma, daje dodatnu privlačnost. Tako je novi američki imperijalizam za Manna zapravo samo novi militarizam, koji počiva na klimavim nogama jer mu nedostaju svi bitni resursi moći.²³ Sjedinjene Američke Države se stoga, za dobro svijeta kao i za svoje vlastito, što prije moraju vratiti politici multilateralnog rješavanja svjetskih problema, poštovanju međunarodnog prava i u svojoj vanjskoj politici koristiti više mrkvi, a manje batina.

Vrijeme će pokazati je li Mannova dijagnoza bila točna. Bez obzira na to jesu li precijenile svoje snage i hoćemo li biti svjedoci pada američke premoći, Sjedinjene Američke Države još su uvijek i u vojnom, i u tehnološkom, i u ekonomskom smislu, te u

²³ Mannov je diskurs uglavnom dijagnostički. On ne objašnjava jedno stanje stvari drugim, nego prema svojoj analitičkoj matrici u različitim aspektima daje fiksnu sliku suvremenog položaja SAD-a. Tamo gdje ipak pokušava dati objašnjenje generalnog pravca američke vanjske politike, poziva se na ... slučaj: “Budući da vrlo malo Amerikanaca odlučuje kako glasati na temelju tema vanjske politike, dolazak novog imperijalizma nije posljedica provala agresivnosti među američkim narodom. Umjesto toga, on je posljedica svjetsko-povijesne loše sreće” (Mann, 2003.: 8). Naime, za Manna je novi imperijalizam nastao zbog nesretne podudarnosti triju činitelja: nepravilnosti u američkim predsjedničkim izborima 2000. (i *biasa* koji američki izborni sustav općenito ima u korist manjih, ruralnih i konzervativnih država) kao prvog, dolaska neokonzervativaca u Bushevu administraciju kao drugog, i terorističkog napada 11. rujna 2001. kao trećeg, koji je promijenio društvenu atmosferu u SAD-u i omogućio pokretanje neokonzervativne mašinerije novog imperijalizma.

Za konkretan slučaj invazije na Irak, Mann pak, navodi dva teleologijska objašnjenja, odbacujući, kao i svi ostali, razloge koje je proklamirala Busheva administracija: Irak nije sponzorirao međunarodni terorizam, nije bio prijetnja SAD-u, a umjesto najavljene demokracije Sjedinjene Američke Države su u Irak donijele vojni šogunat i stradanja civila. Stvarni razlozi koji su vodili Bushevu administraciju da napadne Irak bili su nafta i osveta. Mann pokazuje da Irak ima druge najveće dokazane zalihe nafte u svijetu, a Busheva je administracija premrežena naftaškim interesima. Drugi je motiv akcije želja Busha mlađeg da osveti poniženog Busha starijeg, nakon čije je vojne intervencije u Zaljevskom ratu Saddam ostao na vlasti i dalje prkosio američkoj moći (Mann, 2003.: 207-211).

Kao ni u isticanju nafte, ni u uvrštavanju osobnih motiva predsjednika Busha među čimbenike koji određuju američku vanjsku politiku, Mann nije originalan. Naime, isti je čimbenik, uz ponešto različitu interpretaciju, istaknuo i Soros, rekavši za Busha sljedeće: “To je odgovaralo njegovoj osobi. Kako je bio liječeni alkoholičar i ponovno rođeni kršćanin, osobno je poznao davla. Davao je uzeo lik bombaša samoubojica koji su ga pokušali osobno uništiti u Bijeloj kući; to mu je dalo intenzivan osjećaj osobne uključenosti” (*ibid.*: 34).

smislu svjetske popularnosti američkih kulturnih proizvoda, najjača svjetska sila. Ako daju različite dijagnoze pozadine sadašnje situacije i različite prognoze budućeg razvoja događaja, u ovom mozaiku različitih objašnjenja svi su autori ipak suglasni barem u toj ocjeni trenutačnog stanja. Stoga položaj Sjedinjenih Američkih Država i njihova vanjska politika i dalje trebaju biti predmetom ozbiljnih istraživanja, čemu je ovaj rad, bez pretenzija na konačno objašnjenje, pokušao dati mali doprinos.

Literatura

- Brzezinski, Zbigniew, 1999.: *Velika šahovska ploča*, Interland, Varaždin
- Engdahl, William F., 2004.: *Stoljeće rata: angloamerička naftna politika i novi svjetski poredak*, 2., dopunjeno hrvatsko izdanje, AGM, Zagreb (izvornik: *Mit der Ölwaŕffe zur Weltmacht, der Weg zur neuen Weltordnung*, Dr. Böttiger Verlags-GmbH, 1992).
- Fukuyama, Francis, 1994.: *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, HSZ, Zagreb
- Gardner, Lloyd C./ Young, Marilyn B (ur.), 2005.: *The New American Empire: A 21st Century Teach-In on U.S. Foreign Policy*, The New Press, New York
- Gottfried, Paul Edward, 1999.: *After Liberalism: Mass Democracy in the Managerial State*, Princeton University Press, Princeton
- Harvey, David, 2003.: *The New Imperialism*, Oxford University Press, Oxford
- Huntington, Samuel P., 1997.: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, London
- Keynes, John Maynard, 1987.: *Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca*, CKD, Zagreb
- Kuljiš, Denis, 2003.: Irak i Hrvatska, *Gordogan*, 1: 11-12
- LaFeber, Walter, 1999.: *Michael Jordan and the New Global Capitalism*, W. W. Norton & Company, New York
- Landes, David S., 2003.: *Bogatstvo i siromaštvo naroda*, Masmedia, Zagreb
- Mandel, Ernest, 1986.: *Kasni kapitalizam*, CKD, Zagreb
- Mann, Michael, 2003.: *Incoherent Empire*, Verso, London – New York
- Marx, Karl/ Engels, Friedrich, 1979.: *Njemačka ideologija (novo objavljivanje prvog poglavlja prvog sveska)*, u: Marx, Karl, *Filozofsko-politički spisi*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb: 460-532
- Negri, Antonio/ Hardt, Michael, 2003.: *Imperij*, Multimedijalni institut – Arkzin, Zagreb
- Offe, Claus, 2004.: *Tocqueville, Weber i Adorno u Americi: hoće li se Europa amerikanizirati?*, Fakultet političkih znanosti (Biblioteka politička misao), Zagreb
- Sardar, Ziauddin/ Davies, Merryl Wyn, 2003.: *Zašto ljudi mrze Ameriku?*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb
- Sardar, Ziauddin/ Davies, Merryl Wyn, 2004.: *American Dream, Global Nightmare*, Icon Books, Cambridge

Soros, George, 2004.: *The Bubble of American Supremacy: Correcting the Misuse of American Power*, Phoenix, London

Strpić, Dag, 2004.: *Globalizacija i demokracija: problem zajedničkog nazivnika*, u: Prpić, Ivan (ur.), *Globalizacija i demokracija*, Fakultet političkih znanosti (Biblioteka politička misao), Zagreb: 51-57

Wallerstein, Immanuel, 2003.: *The Decline of American Power: The U.S. in a Chaotic World*, The New Press, New York

<http://www.newamericancentury.org>

<http://www.thenation.com>

<http://www.thirdcoastactivist.org>

<http://www.usa-presidents.info/union>

<http://www.whitehouse.gov>

<http://www.worldactivist.org>

Krešimir Petković

*HOW TO EXPLAIN AMERICAN FOREIGN POLICY?
DIFFERENT APPROACHES IN EXPLAINING AMERICAN ROLE IN
THE WORLD*

Summary

This essay comparatively examines explanations of american foreign policy after 9/11. After introductory reviewing chronology of events, concurring evaluations of american foreign policy and justifications given by the public officials of the Bush administration, author describes six different approaches in explaining american foreign policy and position of USA in the world. Explanations search for causes of current american foreign policy in: myths of american culture, crusading mentality of Americans paired with legitimacy problem of american federal government, ideology of american neoconservatives, war for oil and attempt to geopolitically control the Middle East, logic of capitalist imperialism, and the decline of the capitalist world system.

Key words: USA, foreign policy, empire, imperialism, capitalism, ideology

Mailing address: Novotnijeva 3, HR 10 000 Zagreb.

E-mail: kresimir.petkovic@inet.hr